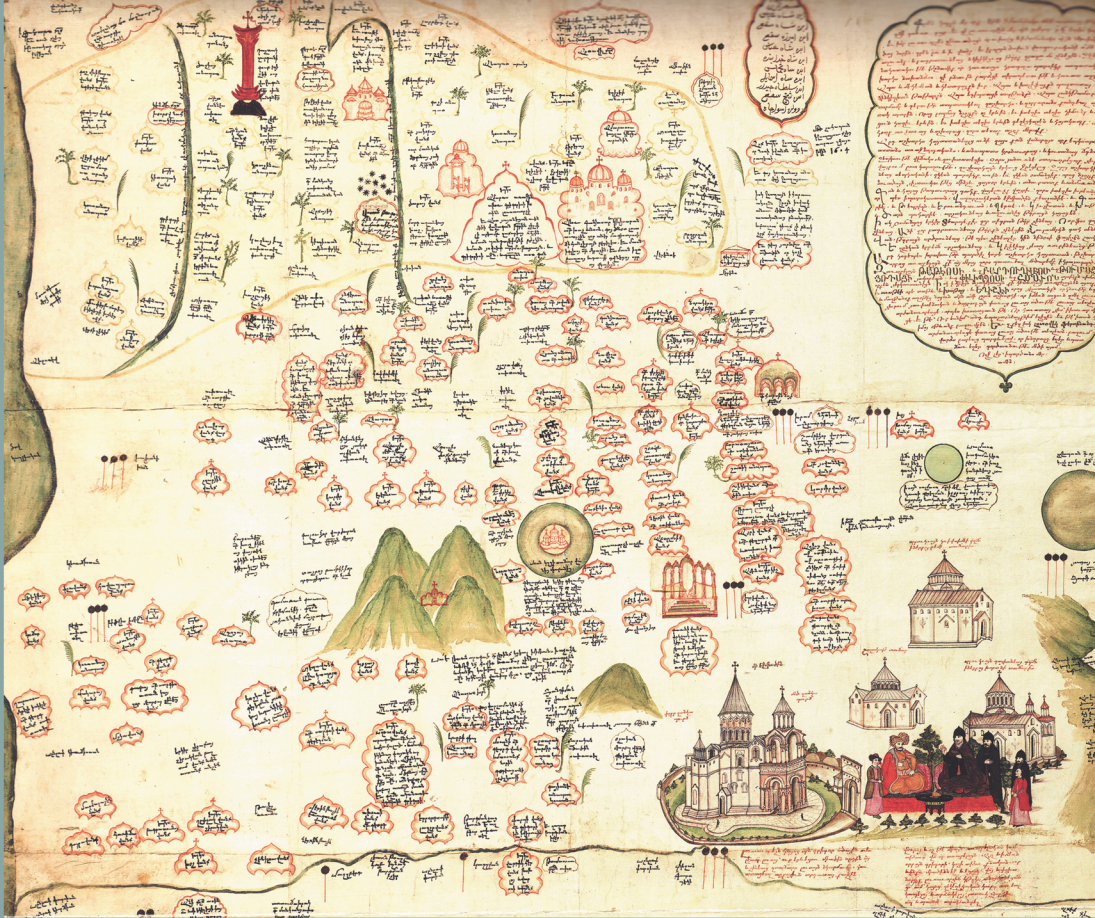

ՀԱՎԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԽԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

***Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ***

***Published by decision of the Scientific Council of the Institute of
Archaeology and Ethnography, NAS RA***

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան,
Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրախնա, Թեո վան Լինթ,
Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության,
Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնապետեան,
Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe,
Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan,
Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan,
Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 /
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

7

Լևոն Աբրահամյան

Թամանյանի ժողտունը, առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն

8

Արսեն Բորոխյան

Կաթաբար-վիշապաքար, Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց

20

Լիլիթ Միմոնյան

Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ՚ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի

36

Տորո Դալայան

Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի

48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

61

Յակոբ Չոլաքեան

Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները

62

Հարություն Մարության

Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի)

75

Արզամ Երանտյան

Հայոց տոհմաճառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ

85

Հասմիկ Հարությունյան

Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ

93

Անժելա Ամիրխանյան

Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի)

104

Գարեգին Գրիգորյան

Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում

114

Թորգոմ Աղանյան

Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետադետյան Գյումրիում

123

Գոհար Սրեփանյան

Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ

131

Յուլիա Ասրունյան

«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան

Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

165

Միրանուշ Առաքելյան

Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմություն նահանգին Միսական» երկում 166

Արմեն Շ. Մարգարյան

Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խենէյան

Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Դոար Меликян

Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

209

Սերգեյ Վարդանյան

Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան

Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան

«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՄԱԿՆԵՐ

257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

265

ՀԱՊԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱՅԻՆԹՅԱՆ
ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

I

ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տորք Դալայյան, ք.գ.թ.
ՀԱԻ

ՆՎԱԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑՈՒ ԵՒ ՀՈԿՅԱՆՆԵՍ ՊԼՈՒԶԻ ՀԱՂՈՐԴԱԾ ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑԻ

Հայ միջնադարյան բանասիրական ստեղծագործությունները ցիրուցան կերպով պահպանվել են տարբեր ժանրերի գրական հուշարձաններում: Ներկա հոդվածն անդրադառնում է միջնադարյան մի ավանդազրույցի, որը վկայված է երկու մատենագիրների՝ ընդհանուր առմամբ բարոյախրատական բովանդակության երկերում: Խնդրո առարկա ավանդազրույցը բացատրում է նվագարանների ծագումը և մեկնաբանում դրանց էությունը: Հոդվածում հընթացս արծարծվում են նաև նվագարանների վերաբերյալ միջնադարում գերիշխող հոգևոր-եկեղեցական մտայնության որոշ դրսևորումներ: Այդ մտայնությունը տարբեր ձևափոխումներով հասել է մինչև մեր օրերը և արտացոլվել սրբավայրը «երկու մշակութային տարածքների» սահմանագատելու մշակութաբանական երևույթի մեջ: Բացի այդ, քննարկվող ավանդազրույցը վերինաստավորվել և ձեռք է բերել ծանդաբանական առասպելի հատկանիշներ՝ կապվելով հայերի ենթաէթնիկ խմբերից մեկի մտահայեցողական ծագմանը:

*Հիմնաբառեր*¹՝ միջնադարյան բանասիրություն, նվագարան, երաժշտագիտություն, ավանդազրույց, կայենականներ, սեթյաններ, բոշաներ, հոգևոր և աշխարհիկ:

Իբրև ներածական

Միջնադարյան Հայաստանում բավական զարգացած էր երաժշտագիտական միտքը¹: Երաժշտության ծագման և զարգացման, դրա բնույթի վերաբերյալ տեսական վերլուծությունների հանդիպում ենք ոչ միայն առանձին երաժշտագիտական աշխատություններում, այլև փիլիսոփայական (իմաստասիրական), քերականական ուղղվածություն ունեցող երկերում: Դրանցում փորձ է արվում տվյալ ժամանակաշրջանի գիտական ընկալումներից ելնելով՝ բացատրել այս կամ այն երևույթի էությունը: Սակայն հաճախ հեղինակները դիմում են ժողովրդական առասպելներին և ավանդազրույցներին՝ առավել պատկերավոր ձևով համեմելու համար իրենց նկարագրություններն ու բացատրությունները: Բնականաբար, այդ վերլուծություններն անխուսափելիորեն կրել են նաև ժամանակի կրոնական-հոգևոր պատկերացումների կնիքը:

Այսպես, 13-րդ դարում «Հարցմունք և պատասխանիք Վարդանայ վարդապետի» աշխատության մեջ հեղինակը հարցնում է. «ինչո՞ւ Դավիթ մարգարեն երգն ու նվագը խառնեց հոգու [փրկության] հարցերի հետ»: Այնուհետև ինքն էլ պատասխանում է՝ «որովհետև տավիղն ու քնարը սաստանայի գյուրն

1 Այս մասին տե՛ս Կушнарев 1958; Тагмизян 1977; Թահմիզյան 1961; 1982; Քոչարյան 2008; Գյոդակյան 2009; Պիկիչյան 2012; Արևշատյան 2013, ևն:

են... և մարդիկ, երաժշտական գործիքների քաղցրաձայնությունից ազդվելով, ընկնում են մեղկ հեշտանքի մեջ»²: Այս աշխատության հեղինակը հանրահայտ Վարդան Արևելցին է (մոտ 1200–1271), որը ծնվել է Գանձակում և մահացել Խոր Վիրապում:

Նվագարանների մեղսահարույց էության մասին քրիստոնեական պատկերացումը շատ տարածված էր միջնադարյան Հայաստանում: Նույն գաղափարաբանությամբ ներծծված են նաև բանահյուսական այն նմուշները, որոնք պահպանվել են տարբեր հեղինակների երկերում: Սրանցից ամենանշանավորը, թերևս, Վարդան Այգեկցին է (12–13 դդ.), որը գլխավորապես հայտնի է իբրև աստվածաբան և առակագիր: Սակայն նրան վերագրվող ժողովածուներում ընդգրկված են նաև մեծ թվով կրոնա-վարքաբանական ավանդագրույցներ, որոնք նա օգտագործում էր իր ճառերն ու քարոզները ավելի մատչելի և ազդեցիկ դարձնելու համար³: Նման գրույցներից մեկում, օրինակ, «քաղցրալուր» նվագարանների ստեղծումը կապվում է դևերի խորհրդատվության հետ⁴:

«Թե որպես երևեցաւ ախտ շնութեանս»

Այս ավանդագրույցը, թեև ունի ժողովրդական ակունքներ, սակայն գործող անձինք Հին Կտակարանի հայտնի դեմքերի՝ Կայենի և Սեթի հետնորդներն են: Ինչպես հայտնի է Աստվածաշնչից՝ Կայենի սերունդներն անիծված էին Աստծո կողմից, մինչդեռ Սեթի զավակները՝ օրինված: Ուստի պատահական չէ, որ եկեղեցու կողմից պալսարակելի երևույթների առաջացումը կապվում էր Կայենի զարմերի հետ: Տվյալ դեպքում՝ խոսքը անառակության մասին է: Զրույցում ասվում է, որ «Ախր և ցաւ շնութեան յառաջագոյն սկսաւ յորդոց Կայենի՝ այս պարճառաւ քան զի որդիքն Սեթայ նախարէին զորդիքն և զազգն Կայենի: Իսկ նոքա չար խորհորդ արարին. զի կորուսցեն զորդիքն Սեթայ, զի մի այլ ևս նախարեացեն զնոսա»⁵: Այստեղ նախարել բայը գործածված է հին՝ գրաբարյան իմաստով, այսինքն՝ «անարգել, արհամարհել, անպատվել» և ոչ թե սոսկ «կշտամբել»:

Եւ այսպես, քանի որ Սեթի ցեղն արհամարհում էր Կայենականներին, վերջիններս խորհեցին չար խորամանկությամբ կործանել Սեթյաններին: Այդ նպատակով Կայենի զարմից մի կին ստեղծեց զարդարանքի ու պճնանքի միջոցները. «և ահա՛ յարեաւ կին մի՛ յազգէն Կայենի. և խորհրդակցութեամբ պիղծ դիւսցն՝ արուեստաւորեալ կազմեաց՝ զարդարանս դարերացն Կայենի և զհիւ-

2 Քոչարյան 2008, 12. «Հարցմունք և պատասխանիք Վարդանայ վարդապետի», Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր № 2599, թարգմանություն՝ Լ. Խաչիկյանի:

3 Այդպիսով, Մ. Աբեղյանի բնորոշմամբ՝ Այգեկցին «ստեղծել է մի նոր ձև, «մի առանձին գրական տեսակ», առակավոր ճառեր, խրատներ» [Աբեղյան 1946, 164]: Որոշ դեպքերում ինքը առակներ հեղինակելով հանդերձ, Այգեկցին այնուամենայնիվ իր գրվածքների նյութը հաճախ քաղում էր ժողովրդական բանահյուսությունից [տե՛ս Աբեղյան 1946, 167–169]:

4 Նվագարաններին վերաբերող աշխատանքների մեջ այս հարցին ուշադրություն է դարձրել՝ Петросян 2014, 23–24:

5 Mapp 1894–1899, 80–81.

սակս գլխոցն և զգեղ երեսացն և զսնկոյրս աշացն և զայլն ամենայն և յայն ժամ պճնեզարդեաց և դևանման խենեշացոյց զնոսա»⁶: Մնկոյրը՝ միջին հայերեն գրությամբ, կամ սնգոյրը կանանց դեմքին քսելու համար հատուկ կարմիր ներկ էր՝ շպար⁷: Ուրեմն, դեմքի շպարների, աչքերի սուրմաների, հյուսակների՝ այսինքն վարսերի հատուկ հարդարանքի և սանրվածքի շնորհիվ Կայենյան ցեղի դուստրերը դևերի նման խենեշացան, այն է՝ դարձան գայթակղիչ ու վավաշոս⁸:

Այնուհետև գործի է անցնում Կայենի զարմից մի տղամարդ, որը ստեղծում է նվագարանները. «և դարձեալ յարեաւ այր մի 'ի նոյն ազգէ և դիւացն աւգնականութեամբ արուեստեալ կազմեաց զամենայն երգարանս քաղցրաձայնս. զլրասնադիս՝ և զփողս. զքնարս և զծընծղայս. զթըմբուկս և զջնարս. որ ասի չանկ. և զայլ երգարանս»⁹: Հետաքրքրական է այստեղ երգարան բառի գործածությունը՝ որպես նվագարանի համանիշ¹⁰: Զրույցի մեջ նշվում են հետևյալ 6 երաժշտական գործիքները՝ տասնադիններ, որոնք հավանաբար տասալարանի տավիղներ կամ սաղմոսարաններ էին, ապա փողեր, այսինքն՝ շեփոխներ և զանազան եղջերափողեր, ապա քնարներ և ծնծղաներ, այնուհետև հարվածային նվագարաններ (թմբուկներ) և ջնարներ. վերջիններս երբեմն նույնացվում են քնարատիպ անկոթ նվագարաններին, սակայն այստեղ հեղինակը միանգամից նշում է՝ «զջնարս. որ ասի չանկ», իսկ չանգը, ինչպես հայտնի է, լարային կոթավոր նվագարան էր՝ վինի նմանությամբ¹¹: Ուշագրավ է, որ նվագարանները հիշատակվում են զույգերով, ամեն զույգի մեջ՝ մեկ լարային և մեկ հարվածային (կամ փողային) նվագարան. այսպես՝ տասնադի և փող, քնար և ծնծղա, թմբուկ և ջնար: Նշված նվագարանների պատկերները բազմիցս հանդիպում են հայ միջնադարյան մանրանկարներում, սակայն փոքր-ինչ ավելի ուշ՝ հիմնականում 15-րդ դարից սկսած¹²:

Վարդան Այգեկցու ավանդազրույցի շարունակության մեջ, ըստ տրամաբանության, Կայենի ցեղի կանայք ու աղջիկները պճնվելով և «զինվելով» նվագարաններով՝ անցնում են «գործի», որպեսզի գայթակղեն Մեթի ցեղի

6 Mapp 1894–1899, 81.

7 Մալխասեանց 1945, 235:

8 Մ.Աբեղյանն, անդրադառնալով Վարդան Այգեկցու քարոզներին, գրում է. «Նույնպես սովորական է հանդիմանել կանանց, նրա համար որ զարդարվում ու պճնվում են, երեսները շպարում, ունքերին դեղ դնում, որպեսզի գեղեցկանան ի գայթակղություն երիտասարդների, կամ դեղերով իրենց գրկում են երեխա բերելու ընդունակությունից, և նույնը սովորեցնում որիշներին» [Աբեղյան 1946, 160]:

9 Mapp 1894–1899, 81.

10 Այս բառի կազմության մասին մանրամասն տե՛ս Դավալյան 2017, 40:

11 Ն. Մառը հայերեն տեքստի ջնար բառը թարգմանում է *лютом*, իսկ Ա. Կոսնյանի բառարանը «վին»-ի դիմաց նշում է «ուղ»: Միջին հայերենի բառարանում՝ Այգեկցու նշված հատվածի չանկ բառը բացատրվում է «տավիղ» [Ղազարյան, Ավետիսյան 2009, 625], Թիֆլիսի բարբառում նույնպես չանգ նշանակում է «տավիղ» [ՀԼԲԲ-4, 379]:

12 Գևորգյան 1962, 340 (թմբուկ), 341 (ծնծղա), 343 (փողեր), 344–345 (սազատիպ լարային գործիքներ), 346 (սաղմոսարան, քնար): Տե՛ս նաև Թահմիզյան 1991, 187, ծան. 31:

տղամարդկանց. «*ժողովեալ 'ի մի վայր. և սկսան հարկանել զամենայն երգարանսն և զարդարել զդարերսն. ուրել և յրմբել և սկսան ծափս տալ. կայթել և ցնծալ. խայրալ և խաղալ. և զայս առնէին 'ի տես որդոցն Սեթայ. զի պարր(ար) եսցեն զնոսա*»¹³: Հետաքրքրական է այստեղ պարելու և երգելու զանազան տեսակների հիշատակությունը՝ *կայթել, խայրալ և ցնծալ, խաղալ*¹⁴:

Բնականաբար, Սեթյանները չեն դիմանում գայթակղությանը. «*և զայն տեսեալ որդոցն Սեթայ՝ և փոքր փոքր եռաց և շարժեցաւ ցանկութիւն նոցա՝ պիղծ դիւսցն խորհրդակցութեամբն. և արդ ղով կարողանայր համբերել այնպիսի՝ սասարիկ և ընտանի պարերագմին*»¹⁵: Չդիմանալով, պիղծ դների դրոմամբ, Սեթյանները կենակցում են Կայենի զարմի կանանց հետ. «*և յայն ժամ որդիքն ասարածոյ՝ որք էին որդիքն Սեթայ՝ մարեան առ ազգն Կայենի. և խառնակեցան ընդ դարերս նոցա՝ որպէս և ասէ աստուածային գիրն. թէ խառնեցան որդիքն Ասարածոյ ընդ դարերս մարդկան և աստուածայն յԱսարածոյ...*»: Այս խառնակության արդյունքում Աստծո սիրելի որդիներն օտարանում են Աստծուց:

Հայ-բոշաները՝ որպես Կայենի զարմեր

Հենց առաջին հայացքից՝ Կայենյանների վերոնշյալ երկու բնորոշ գծերը՝ պճնասիրությունն ու նվագածությունը, հիշեցնում են գնչուներին¹⁶: Միջնադարյան մեր հեղինակներն այդ առնչությամբ ոչինչ չեն գրում, սակայն 19-րդ դարում, օրինակ, հայ-բոշաներն ուղղակիորեն կապվում էին նշված ավանդազրույցներին: Այսպես, Քերովբե Պատկանյանը հայ բոշաներին նվիրված իր աշխատության մեջ նշում է, որ շրջակա հայերը բոշաներին համարում էին Կայենի զարմեր¹⁷: Ըստ երևույթին, շրջակա բնակչության մեջ արմատացած այդ կարծրատիպը ժամանակի ընթացքում ընդունել են նաև բոշաները: Ք. Պատկանյանից մի քանի տարի անց բոշաներ – Կայենի զարմեր ծննդաբանական կապին անդրադառնում են նաև Գրիգոր Վանցյանը և Վրթանես Փափագյանը:

Գ. Վանցյանն, ի տարբերություն Պատկանյանի, գրում է, որ բոշաներն իրենք են իրենց ներկայացնում որպես Կայենի զարմեր: Ըստ Վանցյանի՝ «*բոշաները ոչինչ չգիտեն իրենց ծագման մասին, նոքա մոռացել են այդ. մի աւանդութեամբ միայն, որ անտարակոյս քրիստոնէութիւն ընդունելոց յեւրոյ է կազմել, նոքա իրենց Կայենի սերունդ են համարում: Նոքա սովորաբար իրենց հայ են անանում և համարում են սերնդակից հայերին*»¹⁸: Այս մտքից անմիջապես հետո հեղինակը հավելում է, որ «*Հայերն ևս նոցա [= բոշաների] ծագման մասին ոչինչ չգիտեն*»:

13 Mapp 1894–1899, 81.

14 Նման բառերները որոշ չափով քննարկվում են՝ Հացունի 1912, 211, ինչպես նաև տե՛ս Ли-сидиан 1958:

15 Mapp 1894–1899, 81.

16 Այս փաստի վրա ուշադրություն է դարձնում Վարդան Այգեկցու առակների հրատարակիչ և խմբագիր Ն. Մառը [Mapp 1894–1899, 81]:

17 Патканов 1887, 80.

18 Վանցեան 1894, 1069:

Ակնհայտորեն, վերջին նախադասությունը չի հակասում այն փաստին, որ հայերը նույնպես բռնադատվել են Կայսերի հետ: Չորս տարի անց Վ. Փափագյանը կրկնում է Բ. Պատկանյանի միտքը. *«Բռնադատված մասին հայերը ասում են, որ Կայսերի ցեղից են, և այդ կարծիքը անշուշտ բխել է նրանից, որ գնչուները միշտ թափառական կեանք են վարում: Չէ՞ որ Ասորուսած անիծեց Կայսերին միշտ թափառելու, և բռնադատվել միշտ թափառում է»*¹⁹: Բացի թափառելու հանգամանքից, այստեղ պարզորոշ երևում է հայերի կողմից բռնադատվելու վերաբերյալ դիվական, սատանայական բնույթը, ինչը կարող է բացատրվել ոչ միայն նրանց թուխ արտաքինով, այլև նվազաժողովրդյան և դրա հետ կապվող ցոփության հանդեպ՝ մոլության հասնող հակումով:

Այսպիսով, դիցաբանական արխետիպը, որը նկարագրված է Կայսերյանների և Մեթյանների զրույցում, հարատևել է մինչև 20-րդ դար՝ ի դեմս բռնադատված, որոնք իրենց գործունեությամբ շարունակում են մարդկանց գայթակղել ու շեղել ճիշտ ուղուց: Արխետիպի հարատև կրկնության երևույթը կարող ենք արձանագրել Վարդան Այգեկցու ժամանակաշրջանի վերաբերյալ ևս: Վերջինս, եզրափակելով իր ավանդազրույցը, նշում է, որ դևերը կամ սատանաները, կամ ինչպես ինքն է այստեղ կոչում՝ «չար վիշապ Սատայելը», շարունակում են մարդկանց մոլորեցնելու սև գործը. *«...և այսու ամենայնի ոչ յագեցաւ չար վիշապն Սատայէլ, այլ դարձեալ 'ի նոյն ցաւս ցանկութեան ջերմացոցանէ՝ զամենայն մարդ՝ և կորուսանէ մինչև յարև վերջին»*²⁰:

Արտաքինի և ձայնի պճնազարդում

Քրիստոնեական բարոյախոսության համաձայն՝ Արարչի ստեղծած բնական պատկերից բոլոր շեղումները, արտաքինի արհեստական պաճոճանքները համարվում էին դիվական հնարանքներ: Ինչպես բացատրում է Վարդան Այգեկցին՝ *«պճնաղ և զարդասէր կինն բնակարան է զարշէլի դիւացն. նման դարերին Հերողիադայ՝ որ դիւանման պճնեալ խենեշացաւ՝ և կաքաւելովըն ետ հաւրանել զգլուխ երանահրաշ մեծ մարգարէին Յովանու. զի կինն, որ հանէ՝ 'ի բնական կերպէն, զոր սրեղծ արարիչն, զպարկերս իւր և շինէ դեղօք զպարկերն և զաչան՝ նա ոչ տեսանէ զլոյս խաչին՝ յարև մեծ. և ոչ համբոսի 'ի Քրիստոսէ՝ ընդ դասս արդարոցն»*²¹: Ուրեմն, եթե կինը զանազան դեղերով (այսինքն՝ բույսերով) պճնազարդում է իր դեմքն ու աչքերը, ապա Ահել Դատաստանի օրը նա այլևս չի տեսնի խաչի լույսը և չի դասվի արդարների շարքը, քանի որ արդեն իսկ ինքնահաճորեն աղճատել է իր աստվածային (աստծուց ստեղծված) կերպարանքը:

Դիմահարդարման արհեստական պճնանքի զարդերի մեկ այլ՝ վերացական տարատեսակ էր համարվում նվազարանային երաժշտությունը, որը նույն

19 Փափագյան 1898, 207:

20 Mapp 1894–1899, 81.

21 Mapp 1894–1899, 81.

կերպ պճնագարդում էր մարդկային ձայնի բնական հնչողությունը²²: Այս պատճառով Վարդան Այգեկցին իր հաղորդած ավանդագրույցը եզրափակում է այսպես. «գուսանն կոչնական է սասրանայի և դիւսց նորա. զի քաղցրահնչաւ երգարանաւքն յորդորեալ շարժէ զցանկութիւն շնութեան՝ և մարմաջեալ հեշտացոցանէ զմարդն»²³: Գուսանական արվեստի հանդեպ նման բացատրական վերաբերմունքը պատահական չէ եկեղեցու կողմից, եթե հաշվի առնենք, որ հենց գուսաններն էին հեթանոսական վիպասքերի կրողներն ու փոխանցողները:

Հովհաննես Պլուզի տարբերակը և մոտեցումները

Այգեկցու մեջբերած նույն հինկտակարանյան գրույցը, բայց ավելի համառոտ տարբերակով, հաղորդում է Հովհաննես Երզնկացի Պլուզը (13-րդ դ.), ով եղել է մեր ներածականում հիշված Վարդան Արևելցու աշակերտը²⁴: Հովհաննես Պլուզն իր «Խրատ հասարակաց քրիստոնէից՝ քահանայից ու ժողովրդոց...» աշխատության մեջ, «Յաղագս շնութեան» գլխում գրում է. «և թէ ոստի՛ սկսաւ այս մեղքս և չարիք: Յորդոցն Սեթայ և ի դարերացն Կայենի սկսաւ: Զի Սեթ և Կայեն որդիք էին Ադամայ: ԶԿայեն անիծեաց Աստուած՝ վասն իւր չարութեանն, և զՍեթ արհնեաց. և ուխտ եղ Աստուած Սեթայ ի ծննդոց իւրոց՝ ոչ խառնիլ ինսամութեամբ յազգն Կայենի»²⁵: Ուրեմն, Աստված պատվիրել էր Սեթի զարմերին՝ չխառնվել Կայենյանների հետ, սակայն վերջիններս հորինում են գուսանական արվեստը, որի միջոցով կարողանում են խաբել Սեթյաններին. «Իսկ յեւր բազում ժամանակաց ի չար հնարիցն սասրանայի թոռունքն Կայենի գրին արքն՝ զգուսանութեան արուեստն, և կանայքն՝ զանգոյրն և զծարոյրն և զայլ պճնողութեան հնարսն, և խաբեցին զսուրբ ծնունդսն Սեթայ և խառնակեցան ընդ միմեանս ինսամութեամբ, և այնպէս յաճախեաց և բազմացաւ շնութիւն և պոռնկութիւն ի վերայ երկրի: Վասն որոյ բարկացաւ Աստուած և էած զջոր ջրհեղեղին և ջնջեաց և կորոյս զամենայն երկիր, զմարդ և զանասուն, բայց ի Նոյէ և յորդոց իւրոց, որ մնացին վասն սրբութեանն»²⁶: Այս հեղինակն էլ, ինչպես տեսնում ենք, հավասար նժարի վրա է դնում գուսանությունը և կանանց դիմահարդարման մեջ սնգույր (շպար) ու ծարիր (սուրմա) գործածելու սովորույթը, որոնք ի վերջո պատճառ են դառնում համաշխարհային ջրհեղեղի:

Թվում է, սակայն, որ Հովհաննես Երզնկացին այնքան էլ չի հավատում իր հաղորդած ավանդագրույցին. մեկ այլ աշխատանքում՝ «Բերականական

22 Ընդհանրապես, երաժշտության ծագման և ձևավորման տեսություններից մեկի համաձայն՝ նվագարանային հնչողությունը, դեռևս երաժշտության սկզբնավորման ժամանակներում, ընկալվում էր իբր և կենդանի մարդկային ձայնի հակակշիռ. ֆիզիկական և հոգևոր առումով՝ այն, իբր, համարվում էր մարդկային խոսքից ու երգից տարբեր, գերբնական ու առեղծվածային՝ այլ աշխարհ [Мацневский 1987, 10]:

23 Мapp 1894–1899, 81.

24 Ն. Մառը նշում է, որ նա Վարդանի աշակերտն էր, ավելացնելով՝ թե գուցէ նույն Վարդանի [Այգեկցու], որը հաղորդում է քիչ առաջ բերված ավանդագրույցը [Мapp 1894–1899, т. 1, с. 346]:

25 Բաղդասարյան 1977, 158:

26 Բաղդասարյան 1977, 158:

մեկնության» մեջ, նա գրում է, որ «*առաջին իմաստունները հայրնագործեցին երաժշտական գործիքները, քանի որ երաժշտությունը հոգին զվարճացնողն է*»²⁷: Այստեղ թվացյալ հակասության բացատրությունը կարող է լինել այն, որ Երզնկացին տարբերություն էր դնում «հոգին զվարճացնող» նվագարանային երաժշտության և «մարմինը զվարճացնող» գուսանական արվեստի միջև²⁸: Մանավանդ եթե հաշվի առնենք, որ գուսանական արվեստն անբախտելիորեն կապված էր նախաքրիստոնեական հեթանոսական մշակույթին, հասկանալի է դառնում նման բացասական վերաբերմունքի պատճառը²⁹: Մյուս կողմից, Երզնկացու դրական վերաբերմունքը նվագարանների և աշխարհիկ երաժշտության հանդեպ հարկ է դիտարկել տվյալ ժամանակաշրջանի ընդհանուր գեղագիտական հայացքների համապատկերում, և այս առումով Երզնկացին միակը չէ, որ նման մոտեցում է որդեգրում³⁰:

Բնականաբար, Հովհաննես Պլուզը մեղք է համարում հոգևորականների սանձարձակ վարքը Պահքի օրերին, մանավանդ՝ գինարբությով խրախճանքները գուսանական երգերով, պարերով ու վարձակներով: Ինչպես գրում է Պլուզը «Խրատ հասարակաց...» աշխատության մեջ որոշ հոգևորականների մասին՝ «*անպարկեշտաբար նստին ի ժողովս և խրախանան գուսանական երգովք ի կաքաւս լկտի խաղոց և այլ վասն պէսպէս իրաց և անասնաբարոյ մարդոց: Այլ և վասն ազահութեան զրոգան, որք ի րունս պոռնկութեան և զկանայս այլազգեաց մեծարէին ընդ քրիստոնեայս՝ տալով նոցա զմարմինս րերունական»*³¹: Ուրեմն, գուսանական երգերով այս խրախճանքները համարվում էին անբարոյականության և մարմնական ախտերի աղբյուր:

Հատկանշական է, սակայն, որ Հովհաննես Երզնկացի Պլուզը սահմանազատում է գուսանական արվեստը վիպասանական արվեստից: Խոսելով նախամաշտոցյան «գրականության» մասին՝ նա բարձր է գնահատում վիպասանական արվեստի նշանակությունը. «*Այլն վասն այն յիշէ զվիպասանական պարմութիւնս, զի յայտ արասցէ, թէ զոր քերդողքն միով կամ երկու րադիւք յիշեցին և զանց արարին, հարկաւորք են մեզ և պիտանիք զբնասն ի դէպ բացատրեամք համարձակ ասել»*³²: Սա մեկ անգամ ևս ցույց է տալիս, որ նշված

27 Ցիցիլյան 2011, 41. հղում է Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967, с. 363.

28 Ինչպես որ Դավիթ Քերականը (5–6-րդ դդ.) երաժշտությունը բաժանում էր «առաքինի» (հոգևոր երգեր) և «չար» (հեթանոսական ու նախապաշարունակ արտահայտող երգեր) տեսակների [տես Թահմիզյան 1961, 51–53], կամ էլ նոր ժամանակներում սրբավայրն ազգագրական տեսանկյունից բաժանվում էր հոգևոր և աշխարհիկ երաժշտական-մշակութային տարածքների [Դիկիյան 2001, 408; 2012, 121, 125]:

29 Նույնպիսի բացասական վերաբերմունք տեսնում ենք 5-րդ դ. պատմագիր Եղիշեի երկում, որն այս բառերով է նկարագրում Վասակ Սյունու ապարանքում գուսանական խնջույքները. «*և յերկարէր զնուագն ուրախութեան, մաշելով զերկայնութիւն գիշերացն յերգս արբեցութեան և ի կաքաւս լկտութեան, քաղցրացոցանէր ումանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանոսականս...*» [Եղիշէ 1989, III, 126, 128–129]:

30 Թահմիզյան 1961, 60:

31 Բաղդասարյան 1977, 194–195:

32 Սրապյան-Երզնկացի 1993, 102:

քրիստոնեական ավանդագրույցները հայ իրականության մեջ ներթափանցել էին դրսից և կրում էին Արևելքի կրոնական գաղափարախոսության՝ այն ժամանակվա կնիքը: Նման գրույցների ակունքը, ինչպես նշում է Մառը, գտնվում էր կրոնական ոչ-պաշտոնական (այսպես կոչված՝ *ասյոկրիֆիկ*) գրվածքներում, որոնք տարածված էին թե՛ քրիստոնյաների, թե՛ հուդայականների և մուսուլմանների մեջ³³:

Վերապատմելով հանդերձ Վարդան Այգեկցու հաղորդած ավանդագրույցը Կայենյանների ու Սեթյանների մասին և գուսանական արվեստի ծագումը կապելով սատանաների հնարքների հետ՝ Հովհաննես Պլուզնի, այդուհանդերձ, վիպասանական արվեստը համարում էր անհրաժեշտ մի շրջափուլ՝ մարդկության պատմության մեջ: Ըստ Պլուզի՝ վիպասանությունը բանավոր վարժություն էր՝ նախքան չափածո և արձակ գրականության զարգացումը. «*զի մի նիւթ քանաւորական վարժիցն զվիպասանական պատմութիւնս ունէին, այսինքն զշարագրացն, վասն որոյ ասէ՝ որք ի քերդողացն և ի շարագրացն, իբրոք քազում անգամ ասացելոցն, այսինքն՝ զգրելոցն ի նոցանէ և ճառելոցն զնոցոնց քանասարեղծութիւնքն և առաստութիւնք և առասպելավարժութիւնք, այսոքիկ հմերանալ՝ յոգնաբեղուն փրոհմամբք և յեղանակաւք և ներկոտ կրթութեամբք*»³⁴: Ասել է թե՛ նույն նյութը բանավոր կերպով բազմաթիվ անգամներ կրկնելով և վիպասելով, մարդն իր միտքը և ուղեղը հմտացնում էր գեղարվեստական ստեղծագործ ինքնակրթությամբ:

Իբրև ամփոփում

Հարկ է նշել, որ մինևնույն գրույցի՝ Վարդան Այգեկցու («*Թէ որպէս երևեցաւ ախար շնութեանն*») և Հովհաննես Երզնկացի Պլուզի («*Յաղագս շնութեան*» գլխում) ավանդած տարբերակները հայ միջնադարյան բանահյուսության գեղեցիկ նմուշներից են: Գաղտնիք չէ, որ Այգեկցին իր գրույցներից ու առակներից շատերը քաղել է ժողովրդական բանավոր շտեմարանից: Ժողովրդի մեջ այս ավանդագրույցի տարածվածության մասին է վկայում այն փաստը, որ բոշաների ծագումը ուշ ժամանակներում կապվել է դրան: Մինևնույն ժամանակ, պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ նշված գրույցները ստեղծվել են կոնտակտային մի գոտում, ուր վաղ միջնադարում սերտ շփման մեջ են եղել տարբեր կրոնների պատկանող գաղափարախոսական ուղղությունները: Դրանք իրենց արտացոլումն են գտել նաև ոչ-պաշտոնական կրոնական գրվածքներում, ուստի նշված ավանդագրույցները կարելի է համարել բանահյուսական և հոգևոր տեքստերի յուրօրինակ միաձուլվածք:

33 Mapp 1894–1899, т. 1, с. 347.

34 Սրապյան-Երզնկացի 1993, 104:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ և բառարաններ

ԵՂԻՇԵ 1989

Եղիշէ 1989, Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին (թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ե. Տեր-Մինասյանի), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1989:

ՀԼԲԲ-4

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 4, Երևան, «Գիտություն», 2004:

МАРР 1894–1899

Март Н. Я. 1894–1899, Сборники притчъ Вардана. Материалы для истории средневековой армянской литературы (I–III).

Ուսումնասիրություններ

ԱԲԵՂՅԱՆ 1946

Աբեղյան Մ. Խ., Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք Բ (XI–XIX դարի 30-ական թթ.), Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1946:

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ 2013

Արևշատյան Ա., Ձայնեղանակների ուսմունքը միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, «Գիտություն», 2013:

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ 1977

Բաղդասարյան Է. Մ., Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, [Մասն Ա. Պատմա-բանասիրական քննություն, Մասն Բ. Բնագրեր], Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977:

ԳՅՈՒԴԱԿՅԱՆ 2009

Գյուդակյան Գ. Շ., Էջեր հայ երաժշտության պատմությունից, Երևան, «Գիտություն», 2009:

ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ 1962

Գեորգյան Ա. 1962, Միջնադարյան երաժշտական գործիքները հայ մանրանկարչության մեջ // Բանբեր Մատենադարանի, Երևան, 1962, № 6, 337–352:

ԴԱԼԱԼՅԱՆ 2017

Դալայան Տ. Ս., Վիպասանական արուեստը, երաժիշտ-կատարողները և նուագարանները վաղմիջնադարեան Հայաստանում. լեզուա-մշակութաբանական ակնարկ // Հնչյուն և լռություն. երաժիշտը և նվագարանը դարերի հոլովույթում (խմբ. Հ. Վ. Պիկիցյան), Երևան, Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի հրատ., 2017, 38–53:

ԹԱՀՄԻՋՅԱՆ 1961

Թահմիզյան Ն. Կ., Էջեր հայկական վաղ-միջնադարյան երաժշտական գեղագիտությունից // Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի տեղեկագիր, № 2, 1961, 49–60:

ԹԱՀՄԻՋՅԱՆ 1982

Թահմիզյան Ն. Կ., Երաժշտությունը հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, «Սովետական գրող», 1982:

ԹԱՀՄԻՋՅԱՆ 1991

Թահմիզյան Ն. Կ., Նիւթեր հայկական միջնադարեան երաժշտական գործիքագիտութեան // Բազմավէպ, ՃԽԹ տարի, 1991, № 1–2, 175–205:

ՀԱՅՈՒՆԻ 1912

Հացունի Վ. (Հայր Վարդան Վարդապետ), Ճաշեր և խնձոյք հին Հայաստանի մեջ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1912:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ 2009

Ղազարյան Ռ.Ս., Ավետիսյան Հ.Մ., Միջին հայերենի բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009:

ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ 1945

Մալխասեանց Ս.Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 4, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ պետհրատ, 1945:

ՊԻԿԻԶՅԱՆ 2001

Պիկիջյան Հ.Վ., Սրբավայրի տարածքի երաժշտական և վարքագծային ծածկագրերը // Հայոց սրբերը և սրբավայրեր. ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը (խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Ա.Ա. Քալանթարյան), Երևան, «Հայաստան», 2001, 405–413:

ՊԻԿԻԶՅԱՆ 2012

Պիկիջյան Հ.Վ., Երաժշտությունը հայոց ավանդական առտնին և տոնածիսական կյանքում, Երևան, «Ամրոց Գրուպ», 2012:

ՍՐԱԴՅԱՆ-ԵՐԶՆԿԱՅԻ 1993

Սրապյան-Երզնկացի Ա. 1993, Հովհաննես Երզնկացի Պլուզ. կյանքը և գործը, Երևան, «Նաիրի», 1993:

ՎԱՆՑԵԱՆ 1894

Վանցեան Գ., Պատմական ակնարկ բոշաների անցեալից // «Մուրճ» (քաղաքական, հասարակական, գրական ամսագիր), 6-րդ տարի, 1894, յուլիս–օգոստոս, №7–8, 1066–1088:

ՅԻՅԻԿՅԱՆ 2011

Յիցիկյան Ա., Հայկական աղեղնային արվեստը, Երևան, «Մուղնի», 2011:

ՓԱՓԱԶԵԱՆ 1898

Փափազեան Վ., Հայ-բոշաներ (Ազգագրական ուսումնասիրություն) // Ազգագրական հանդես, 3-րդ տարի, Գ զիրք, 1898, №1, 72–90; Դ զիրք, 1898, №2, 203–275:

ՔՈԶԱՐՅԱՆ 2008

Քոչարյան Ա. Կ., Երաժշտական գործիքները Հայաստանում, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ (խմբ. Կ. Խոնդարաշյան-Սարգսյան, Հ. Պիկիջյան, Ժ. Մեիրաբյան, Ա. Բաղդասարյան), Երևան, «Ամրոց գրուպ», 2008:

КУШНАРЕВ 1958

Кушнарєв Х. С., Вопросы истории и теории армянской монодической музыки, Ленинград, «Музыка», 1958.

ЛИСИЦИАН 1958

Лисициан С., Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. 1, Ереван, изд-во АН Арм. ССР, 1958.

МАЦИЕВСКИЙ 1987

Мациевский И., Основные проблемы и аспекты изучения народных музыкальных инструментов и инструментальной музыки // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка (сборник статей и материалов в двух частях), ред. Е.В. Гиппиус, ред.-составитель И.В. Мациевский, ч. 1, Москва, «Советский композитор», 1987, 6–38.

ПАТКАНОВ 1887

Патканов К. П., Цыганы: Несколько слов о наречиях закавказских цыган: боша и карачи, Санктпетербургъ, Типографія императорской академіи наукъ, 1887.

ՍԵՏՐՕՅԱՆ 2014

Սետրոսյան Ծ. Խ., Թատր в средневековых армянских миниатюрах, НАН РА, Институт археологии и этнографии, Ереван, «Тигран Мец», 2014.

ՏԱԴՄԻԶՅԱՆ 1977

Тагмизян Н. К., Теория музыки в древней Армении, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1977.

Торк Самвелович Далалян, к.ф.н.

Институт археологии и этнографии

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ СОГЛАСНО ЛЕГЕНДЕ, ПЕРЕДАННОЙ ВАРДАНОМ АЙГЕКЦИ И ОВАНЕСОМ ПЛУЗОМ

Ключевые слова: средневековый фольклор, музыкальный инструмент, музыкология, легенда, каиниды, сифиды, армянские цыгане (боша), духовный и светский.

Армянские средневековые фольклорные произведения разбросаны по литературным памятникам разных жанров. В данной статье обсуждаются вопросы, связанные с одной средневековой легендой, которая засвидетельствована в двух произведениях, имеющих в целом морально-духовно-контекстуальное содержание. Легенда с апокрифическими истоками и ветхозаветным содержанием объясняет происхождение музыкальных инструментов и комментирует их сущность. В статье рассматриваются также некоторые проявления духовно-церковного менталитета относительно музыкальных инструментов, преобладающего в Средневековье. Этот менталитет, с различными изменениями, дошел до наших дней и нашел отражение в культурологическом феномене разделения территории святилища на «два культурных пространства». Полную версию легенды приводит Вардан Айгекци, а краткая версия содержится в произведении Ованеса Ерзнкаци Плуза. Не секрет, что многие притчи и легенды, вошедшие в сборники Вардана Айгекци, были извлечены им из сокровищницы народного фольклора. О популярности данной устной традиции свидетельствует и тот факт, что в более поздние времена она обрела черты генеалогического мифа, объясняющего происхождение одной из субэтнических групп армян. Так, происхождение армянских цыган – боша было увязано с ней. В то же время следует учитывать то обстоятельство, что указанные легенды были созданы в контактной зоне, где еще в раннем средневековье идеологические течения, характерные для разных религий, были взаимосвязаны. Они также были отражены в неофициальных религиозных писаниях (апокрифах). Именно поэтому упомянутые легенды можно рассматривать как уникальное слияние фольклорных и духовных текстов.

Dr. Tork S. Dalalyan

Institute of Archaeology and Ethnography

ORIGIN AND USE OF MUSICAL INSTRUMENTS ACCORDING TO THE LEGEND TRANSMITTED BY VARDAN AYGEKTSI AND HOVHANNES PLUZ

Keywords: medieval folklore, musical instrument, musicology, legend, Cain's springs, Seth springs, Seth's springs, Armenian Gypsies (Bosha), spiritual and secular.

Armenian medieval folklore works are scattered in literary monuments of different genres. This article focuses on issues related to one medieval legend, which is attested in two works, in general having a moral-spiritual-contextual content. This legend, which has apocryphal sources and content derived from the Old Testament content, explains the origin of musical instruments and comments on

their essence. The article also examines some manifestations of the spiritual and ecclesiastical mentality concerning the musical instruments which dominated in the Middle Ages. This mentality, with various changes, has come down to our days and reflected in the cultural phenomenon of dividing the territory of sanctuary into “two cultural spaces”. The full version of the legend is told by Vardan Aygektsi, while the short version is contained in the work by Hovhannes Yerznskatsi Pluz. It is not secret that many of the parables and legends transmitted by Vardan Aygektsi were extracted from the folk treasury. The popularity of this oral tradition is assumed by the fact that in later times it acquired some features of a genealogical myth explaining the origin of one of the sub-ethnic groups of Armenians. Thus, the origin of Armenian Gypsies–Bosha, was confined to it. At the same time, it should be borne in mind that these legends were created in the contact zone, where even in the early Middle Ages the ideological currents belonging to different religions had close contacts between themselves. They were also reflected in apocryphal writings (apocrypha). That is why the mentioned legends can be regarded as a unique merger of folkloric and spiritual texts.

ՅԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լեոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պարմական գիտությունների թեկնածու,
Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանուշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պարմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխնախագահ

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դավալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պարմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խենցյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պարմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Համֆիլ Թեյմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղռեջյան Լուսինե Խաչատուրի

քանասիրական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գիրաշխատող

Մադաթյան Վարդիթեր Օսիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիրաշխատող,
Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

քանասիրական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի ավագ գիրաշխատող

Չոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիրությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիրաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

քանասիրական գիրությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիրաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիրությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիրաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
Բանասիրության տնտեսության և պատմության բաժնի գիրաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	7
<i>Л. А. Абрамян</i> Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура	8
<i>А. А. Бобохян</i> Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна	20
<i>Л. Д. Симомян</i> Святыни Восточной Армении в конце 17-го в. по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци «Поэтическое слово о святых местах земли армянской»	36
<i>Т. С. Далалян</i> Происхождение и использование музыкальных инструментов согласно легенде, переданной Варданом Айгекци и Ованесом Плужом	48
II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	61
<i>А. М. Чолакян</i> Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха	62
<i>А. Т. Марутян</i> Трансформация некоторых традиций ремесленничества в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан)	75
<i>А. А. Ераносян</i> Этнографическое исследование армянских генеалогических древ: память и визуальный дискурс поколений	85
<i>А. Т. Арутюнян</i> Молоко и молочные продукты в народной медицине армян	93
<i>А. В. Амирханян</i> Традиция изготовления маринадов и солений из диких трав в областях Лори и Тавуш (по материалам этнографических полевых исследований)	104
<i>Г. А. Григорян</i> Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах	114
<i>Т. Г. Аганян</i> Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы культурной экологии в Гюмри после землетрясения	123
<i>Г. Ю. Степанян</i> Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания как переходный этап в жизни матери и младенца	131
<i>Ю. Ю. Антонян</i> «Недостатка в хачкаворах в Армении нет»: институт хачкавора в современной Армении	142
<i>Л. Х. Креджан</i> Современное состояние фольклорно-этнографической культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.)	154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	165
<i>С. Ш. Аракелян</i>	
Проклятия и благословения в труде Степаноса Орбеляна «История области Сисакан»	166
<i>А. Ш. Саркисян</i>	
Отражение элементов народного похоронного обряда в армянских анекдотах	177
<i>М. А. Хемчян</i>	
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок	187
<i>Г. Э. Меликян</i>	
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина»	199
IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ	209
<i>С. Г. Варданян</i>	
Из истории исследования диалекта и фольклора исламизированных амшенских армян	210
<i>Т. Л. Айрапетян</i>	
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора	229
<i>В. О. Мадатян</i>	
Понятие «азг» в ряду социальных институтов: проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.)	241
ТАБЛИЦЫ	257
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES	7
<i>L. H. Abrahamian</i> Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture	8
<i>A. A. Bobokhyan</i> Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan	20
<i>L. D. Simonyan</i> Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians"	36
<i>T. S. Dalalyan</i> Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz	48
II. FIELDWORK STUDIES	61
<i>H. M. Tcholakian</i> The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region	62
<i>H. T. Marutyan</i> Transformation of Several Traditions of Artisanhip in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities)	75
<i>A. A. Yeranossyan</i> Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations	85
<i>H. T. Harutyunyan</i> Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine	93
<i>A. V. Amirkhanyan</i> Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (According to Field Research Materials)	104
<i>G. A. Grigoryan</i> Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush	114
<i>T. G. Aghanyan</i> Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake	123
<i>G. Y. Stepanyan</i> The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant	131
<i>Y. Y. Antonyan</i> "There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia	142
<i>L. Kh. Ghrejian</i> The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations)	154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES	165
<i>S. Sh. Arakelyan</i> The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian	166
<i>A. Sh. Sargsyan</i> Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony	177
<i>M. H. Khemchyan</i> The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales	187
<i>G. E. Melikyan</i> The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle	199
IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY	209
<i>S. G. Vardanyan</i> From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians	210
<i>T. L. Hayrapetyan</i> Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore	229
<i>V. O. Madatyan</i> "Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19 th –20 th Centuries)	241
TABLES	257
INFORMATION ABOUT AUTHORS	265

ՀԱԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-886-13-8

9 789939 886138